

УДК 347.41

*О. П. Подцерковний***УНІВЕРСАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ  
ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА**

У 70-х роках ХХ століття виникнуло таке правове явище, як універсалізація поняття зобов'язання та визначення його загально-правового характеру. Це відбулося значною мірою завдяки представникам науки господарського права, які запропонували відділити господарські зобов'язання від цивільних [1], а також класифікували види господарських зобов'язань, які виходили за межі цивільно-правового предмета та методу регулювання: господарсько-управлінські зобов'язання — правова форма, у яку наділяються деякі відносини, що виникають у процесі господарського керівництва; внутрішньогосподарські зобов'язання — господарські правовідносини, пов'язані з рухом майна й виникаючі між конкретними підрозділами підприємства в процесі внутрівиробничого кооперування, організованого на госпрозрахункових засадах [2].

Сьогодні в законодавстві та літературі чітко простежується лінія на виділення зобов'язання як універсального та загально-правового поняття. Так, виділяються немайнові зобов'язання [3], організаційно-господарські та соціально-комунальні зобов'язання (ст. ст. 173, 175, 176 Господарського кодексу України), територіально-господарські зобов'язання [4] в рамках адміністративного договору [5], зобов'язання з виплати заробітної плати [6], фінансові зобов'язання [7–10], податкові зобов'язання [11–13], міжнародні зобов'язання [15; 16, ст. 5], нарешті, митні зобов'язання (наприклад, зобов'язання щодо вивезення товарів згідно зі ст. ст. 194, 204 та іншими статтями Митного кодексу) тощо. Аналогічним чином в правовій науці обґрунтовано загально-правовий характер договору [17–21].

З цією тенденцією правового значення зобов'язання неможливо не рахуватися. Навіть у філософській літературі застосовується це поняття. Зокрема, В. Г. Ф. Гегель писав: «Що ж стосується взаємовідносин, на яких тримається держава, то... вони об'єктивні, необхідні та не залежать від волі і бажання окремих індивідів. Вони самі є зобов'язанням, від

якого залежать права» [22]. Поширюється думка про те, що, як і договір, зобов'язання — це «універсальний феномен чисто формальної якості, єдине поняття загальної правової науки» [23].

На цьому фоні кидаються в очі наполегливі намагання представників цивільно-правової науки відстояти догму щодо визнання зобов'язання виключно цивільними правовідносинами [24], і як наслідок, наприклад, грошові зобов'язання теж визнаються суто цивільно-правовими [25; 26], поза очевидного факту законодавчого та наукового виділення грошових зобов'язань іншого характеру (податкових, бюджетних, міжнародних тощо).

Наполягаючи на аксіоматичності цивільного характеру зобов'язання, О. Йоффе навіть порівняв обговорення поняття зобов'язання з нежвавою полемікою «про накопичення ознак, які ніким по суті не оспорюються і вимагають перевірки лише в плані логічної доцільності їх використання при формулюванні відповідного наукового визначення» [27]. Продовжує широко декларуватися позиція, відповідно до якої термін зобов'язання не можна поширювати на «неприватно-правові» відносини [28]. Нерідкою є думка про те, що публічного зобов'язання існувати не може, а може бути лише публічний обов'язок [29].

Як буде показано далі, вирішення поняття про універсальний та загально-правовий характер зобов'язання дозволяє багато в чому пояснити напрями розвитку багатьох сучасних галузей законодавства та права, з'ясувати причини об'єктивного перегляду догм права під впливом сучасної економічної та іншої суспільної необхідності.

Якщо проаналізувати висновки цивілістів із приводу відстоювання суто цивільної природи зобов'язання, то можна відзначити дві основні хиби. Перша — виведення виключно майнового характеру зобов'язання, і друга — подання його лише як інституту цивільного обігу. Спробуємо проаналізувати ці аспекти поняття зобов'язання.

На думку прибічників моністичної (цивілістичної) концепції зобов'язання, приклади «окремих немайнових зобов'язань є недостатньо переконливими, оскільки не міняють майновий характер зобов'язання в цілому, яке так чи інакше завжди пов'язане з переміщенням певного матеріального блага в тій чи іншій формі» [30].

Натомість, ще Покровський та Гірке наполягали на тому, що поняттю зобов'язання передувало більш широке поняття відповідальності (Haftung) та боргу (Schuld), що підсилення майнового змісту зобов'язання викликало відповідні «теоретичні перебільшення» [31].

Сьогодні ці перебільшення не поодинокі. Зокрема, дослідники звертають із цього приводу увагу на суперечливу практику Європейського суду з прав людини при застосуванні Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На думку М. Де Сальвіа, спочатку така практика вказувала на те, що в поняття «цивільні права» включаються права і обов'язки «приватного характеру» в класичному розумінні цього слова. Але згодом майже будь-який спір у сфері посягання на

майнові права Суд почав вважати таким, що стосувався «цивільних прав та обов'язків» [32].

Дискутуючи із приводу такої практики, П. Рабінович та Р Сивий зазначають, що, «як відомо, “майновість” притаманна не лише багатьом приватним правам (правам приватного характеру), але й певним публічним правам!» [33].

Не складно помітити, що в цьому аспекті питання про майновий характер зобов'язання нерозривно пов'язане з питанням про майновий характер цивільного правовідношення.

Можна з впевненістю говорити про те, що ототожнення майнових прав із цивільними правами фактично призводить до розширення сфери цивільно-правового регулювання, яке скоріше шкодить цивільному праву, аніж сприяє його розвитку. Тому що хоча ця експансія і розширює сферу охопту цивілістичними дослідженнями економічних відносин, але розмиває метод цивільно-правового регулювання, який вимушений таким чином поглинатися публічно-правовими та іншими управлінськими інструментами. Саме це відбувається тоді, коли цивільне законодавство поширюється на корпоративні відносини, банківську сферу, процедури утворення та ліквідації суб'єктів господарювання, примусове виконання, встановлення конституційних (публічних) прав і свобод людини й громадянина тощо. Як наслідок, цивільне право в його ціннісних, тобто приватноправових, межах нівелюється, знебарвлюється та перетворюється на замінник комплексних галузей права. Це не може не хвилювати, адже фундаментальні галузі права, якою є цивільне право, мають ґрунтуватися, перш за все, на методологічній однорідності.

Класичний погляд на цивільне право як на право приватне не залишає іншої можливості, аніж визнавати здатність інших галузевих утворень на регулювання майнових відносин в тих сферах, де інструменти цивільного права не можуть використовуватися за визначенням.

На користь того, що зобов'язання є пов'язаними з переміщенням будь-якого блага, а не лише майнового, свідчать також ті зобов'язання, які не мають майнового характеру, не пов'язані з цивільним обігом та названі у законодавстві. Йдеться про окремі зобов'язання, які існують, наприклад, у вигляді організаційно-управлінських зобов'язань монополістів стосовно інформаційного обміну з Антимонопольним комітетом (ст. 173 ГКУ), міжнародні зобов'язання, коаліційні зобов'язання тощо.

Висловлюється позиція стосовно того, що «зобов'язання, як наукове поняття, має сенс і значення тільки тоді, коли воно розглядається як специфічна правова форма опосередкування товарно-грошових відносин. Інакше зобов'язання стає тотожним іншому науковому поняттю — «відносне правовідношення», яке дійсно є міжгалузевим поняттям» [34].

Виникає запитання, чому ж тоді різноманітні галузі законодавства та науки права широко використовують поняття зобов'язання (бюджетне, господарське, фінансове, податкове, міжнародне, митне тощо) і майже не використовують поняття «відносне правовідношення»? Мабуть, тому,

що останнє поняття є вузьконауковим, утворене для викладацьких цілей, на відміну від цілком практично спрямованого поняття зобов'язання. Крім того, залишається без відповіді запитання про те, що може дати економіці та юридичній практиці виключення цього поняття із усіх інших законів, крім ЦК. Позначення на те, що до публічних зобов'язань не можуть застосовуватися положення цивільного права [29], не мають тут доказового значення, адже концепція універсальності поняття зобов'язання цього і не передбачає.

Має бути також враховано, що вельми дискусійним є припущення про те, що поняття зобов'язання виникло як специфічна форма цивільно-правового відношення. Із цього приводу привертають до себе увагу висновки О. А. Беляневич, яка ставить під сумнів походження поняття договору з актів регулювання майнових відносин у Стародавньому Римі та зазначає більш ранні джерела з міждержавних, податкових та інших відносин [17, с. 405]. Ці джерела походження договірного права є цілком зрозумілими та не менш значущими для правової традиції, аніж їх цивільно-правовий вимір. Аналогічним чином можна говорити про призначення міжнародного договору, яке полягає серед іншого в тому, «щоб встановити взаємні правові зобов'язання сторін з метою зміни та доповнення національного законодавства» [17, с. 248].

Запропонована М. М. Агарковим теорія основного ядра та його ускладнень у структурі зобов'язання [36] цілком підтверджує інструментальну універсальність поняття зобов'язання. Адже всі його складові мають загальноправове застосування: це і множинність осіб на обох сторонах (наприклад, зобов'язання з оплати праці охоплюється вимогами працівника, трудового колективу як суб'єкта колективного договору, а також профспілкового комітету); і наявність додаткових обов'язків понад основні (наприклад, платник податків зобов'язаний не лише сплачувати податки, але й виконувати фінансово-господарські приписи щодо обліку здійснюваних операцій та фінансової звітності), що забезпечуються також додатковими мірами відповідальності (адміністративно-господарські санкції за неподання звітів та відсутність бухгалтерського обліку); наявність додаткових вимог спеціального забезпечувального характеру (наприклад, використання банківського авалю для оформлення податкових векселів); наявність обов'язку кредитора щодо прийняття виконання (обов'язок платників податків не може існувати поза обов'язку уповноваженого державного органу відкрити спеціальні казначейські рахунки, на які мають зараховуватися кошти, що відображається, зокрема, у податкових повідомленнях) тощо. Не випадково навіть при критиці загальноправового значення поняття зобов'язання догматично налаштовані цивілісти не втримуються від того, аби не застосовувати поняття «податкове зобов'язання», «філософське зобов'язання» тощо, а також залишають місце суперечності з приводу того, що якщо зобов'язання та обов'язок розглядати відповідно «як ціле та частина» [29], то чому публічні обов'язки не можуть зрости до публічних зобов'язань?!

«Було б помилково вважати, — справедливо зазначає І. М. Зайцев, обговорюючи стабільність юридичних понять, — що, будучи одного разу виробленими, вони в подальшому ніколи і ні при яких обставинах не можуть бути переглянуті та змінені. Якщо б це було так, то завдання правознавства були б обмежені лише коментуванням законодавства... Стабільність правових понять відносна. Поняття рухливі, текучі, динамічні. Вони розвиваються разом з правовою дійсністю» [37]. Саме тому з'являються так звані «загально-правові поняття» [38].

Позитивно, що поступово провідні вітчизняні цивілісти, в тому числі представники одеської школи права, розширюють значення категорії зобов'язання відповідно до реалій економіко-правового життя. Так, Є. О. Харитонов та І. Г. Бабич пишуть: «Враховуючи ту обставину, що позначення «зобов'язання» є багатозначним і може враховуватися в різних галузях права та інших сферах гуманітарних знань, здається доцільним вести мову не взагалі про «зобов'язання» і взагалі про «правовідношення», а саме про «цивільно-правові зобов'язання» і «цивільні правовідносини» [39]. І. А. Безклубий, що сьогодні очолює кафедру теорії держави і права Київського національного університету, дійшов аналогічного висновку у сфері грошових зобов'язань: «Грошове зобов'язання не можна розглядати як категорію, що притаманна лише певній галузі права» [40].

Звісно, інституційна розгалуженість механізмів зобов'язання в різних галузях права розрізняється. Найбільш розвинуті засоби упорядкування зобов'язань у цивільному праві. Але це не означає, що в інших галузях права зобов'язальні відносини мають пристосовуватися до цивільно-правових конструкцій. Відповідно до специфічних методів регулювання виникають та розвиваються нові зобов'язальні механізми. Їхня структура та понятійний апарат потребують узгодження, що є бажаним, адже полегшує сприйняття логіки всього законодавства. Не випадково, наприклад, у ст. 11 Податкового кодексу Російської Федерації вказано: «Інститути, поняття і терміни цивільного, сімейного та інших галузей законодавства Російської Федерації, що використовуються в цьому Кодексі, застосовуються в тому значенні, в якому вони використовуються в цих галузях законодавства, якщо інше не передбачено цим Кодексом» [41]. Але за своїм змістом механізми зобов'язального права в нецивільних сферах вимагають окремої побудови, виходячи із особливих завдань, що стоять перед галузями права. В певних випадках доречно встановити лише загальні галузеві засади та регламентувати окремі самостійні інститути галузевих зобов'язань, визначивши якою мірою норми цивільного права можуть субсидіарно застосовуватися для врегулювання особливих відносин (наприклад, у випадку майново-господарських зобов'язань), в інших — запровадити зобов'язальні механізми, жодним чином не пов'язані з цивільним правом (наприклад, у випадку організаційно-господарських, бюджетних, податкових зобов'язань та міжнародних зобов'язань).

Знаменно, що зусилля юристів-господарників стосовно відстоювання особливостей галузевих зобов'язань та їх механізмів у 70-х рр. минулого століття нині активно підтримали представники науки податкового та бюджетного права. Йдеться про широке запровадження в законодавстві та наукових дослідженнях поняття «податкове зобов'язання», «податкове зобов'язальне право», «бюджетне зобов'язання», «фінансове зобов'язання». Власне, життя підштовхнуло правників до необхідності нового якісного структурування правових зв'язків. Зокрема, якщо на початку 90-х рр. минулого століття податкова система ґрунтувалася на кількох законах, то нині — це понад чотири десятки чинних законів та проект Податкового кодексу, в яких поняття «податкове зобов'язання» отримало не лише докладний розгляд, але й набуло специфічних рис та інструментарію (елементів). Теорія «податкового зобов'язання» розвивається здебільшого завдяки працям російських та інших вчених країн СНД (С. Г. Пепеляєв, Д. В. Вінницький, М. В. Карасьова, Є. В. Порохов [42—44] та інші). В Україні попри поглиблення законодавчого застосування поняття «податкове зобов'язання», на жаль, превалює концепція «податкового обов'язку», але це призводить до правових суперечностей. Наприклад, М. П. Кучерявенко, відстоюючи концепцію «податкового обов'язку», називає в його структурі елементи, які фактично не можуть існувати поза зобов'язальних відносин: «складний характер обов'язку», «система обов'язків», «правовідносини активного та пасивного типу», «активні дії», «правообов'язок компетентного органу», «обов'язки, що впливають з правовідносин», підстави виникнення, зміни та припинення обов'язків тощо [45; 46].

Іншими словами, поняття публічного чи іншого нецивільного обов'язку поза рамками повноцінного відносного правовідношення, яким є зобов'язання, здебільшого є фрагментарним та не вирішує інституціональних потреб його виникнення, зміни та припинення, відповідальності за порушення, взаємозв'язку з зустрічними обов'язками тощо. Натомість, публічні та інші обов'язки існують достеменно в окремому незобов'язальному вигляді лише у тому випадку, коли вони не приводять до утворення відносних правовідносин, що ґрунтуються на усталеному зв'язку між конкретними особами (наприклад, виконання обов'язків щодо загального додержання Правил дорожнього руху).

Отже, справа полягає не в абстрактній можливості застосування поняття зобов'язання в інших (окрім цивільно-правових) сферах життя, скільки в об'єктивній потребі сучасного суспільства у зв'язку з нарощуванням нормативно-правового матеріалу та ускладненням правових зв'язків запропонувати, насамперед, для бюджетних, податкових та господарських відносин спеціальні прийоми опосередкування взаємин їхніх суб'єктів. Наведені галузі права, так би мовити, вирости з «штанців» первісних конструкцій та на підставі специфічних методів регулювання утворили нові докладні механізми виникнення, зміни та припинення конкретних правовідносин, специфіку місця та способів реалізації прав та

обов'язків суб'єктів, особливі способи забезпечення, порядок заміни сторін та впорядкували інші аспекти їхніх взаємин, причому зробили це настільки своєрідно, що виникла інституційна самостійність, відповідно, бюджетних, податкових та господарських зобов'язань.

Сьогодні в основі природи зобов'язання має визнаватися не з'ясування його майнового чи приватноправового характеру, а вирішення питання про певну якість зв'язку між зобов'язаною та управненою сторонами. Самі цивілісти визнають, що в зобов'язанні обов'язок має активний характер, тобто існує у зв'язці з правом іншої сторони [34, с. 476] (в господарському праві — управненої сторони). Цей активний комутативний зв'язок породжує правовідносини сторін із приводу певних прав та обов'язків. До цього необхідно додати також інституційний характер цього правовідношення, тобто існування в рамках певного нормативно-правового утворення та наукового інституту. Саме тому виділяються, наприклад, організаційно-господарські зобов'язання.

Законодавча генеза не може залишатися на місці лише тому, що представники окремих галузей права «монополізували» природу того чи іншого поняття. Об'єктивність, прагматизм та логічність прийомів законодавчого визначення юридичних категорій вимагає того, аби поняття, які мають тотожні конститутивні ознаки в різних галузях права, мали загальноправове значення. Саме такими поняттями є поняття юридичних та фізичних осіб, органів, відповідальності, санкцій тощо. В цьому контексті загальноправовим постає й поняття зобов'язання, додаткові ознаки якого утворюють видову різноманітність зобов'язань, як-от цивільне, фінансове, господарське. Саме життя та шляхи його розвитку диктують напрями вдосконалення правових понять, а тому немає нічого дивного, а навпаки, є глибоко послідовним виникнення фінансових, бюджетних, трудових, коаліційних, міжнародних та інших зобов'язань.

Незважаючи на різне галузеве забарвлення, загально-правовий елемент зобов'язання, насичений традиціями різних галузей права, відіграє генеративну, системоутворюючу та техніко-конститутивну роль. Наприклад, техніка виконання платіжних документів не залежить від того, чи виконується господарське грошове зобов'язання за договором поставки продукції, чи стягується кримінальний штраф з особи, винної у скоєнні злочину. Причому техніко-конструктивний зміст зобов'язань у силу неоднорідності розробленості його складових в різних галузях права має бути визначено неоднаково. Для цивільного, господарського, податкового, трудового зобов'язання цей зміст визначено докладно в законодавчих актах (ЦКУ, ГКУ, КЗпП, Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» тощо). Для інших галузей права (бюджетне, міжнародне, конституційне тощо) за аналогією мають застосовуватися механізми реалізації зобов'язань, вироблені в галузях права з розвинутим зобов'язальним інструментарієм, але в тих межах, що відповідають специфічним методам та цілям регулювання специфічних галузей права.

Універсалізація поняття зобов'язання демонструє важливе об'єктивне явище у сучасному правознавстві — поняття, які утворені в певних галузевих межах набувають загально-правового значення та у модифікованому та пристосованому для потреб певних галузей права вигляді постають новими інститутами права, здатними вирішувати нові суспільно-економічні завдання шляхом запровадження ефективних та апробованих інструментів.

### Л і т е р а т у р а

1. Теоретические проблемы хозяйственного права / под ред. В. В. Лаптева. — М., 1975. — С. 209–214.
2. Хозяйственное право / под ред. В. В. Лаптева. — М., 1970. — С. 149.
3. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. — М., 1950. — С. 58.
4. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04 / А. Г. Бобкова. — Донецьк, 2001. — С. 18.
5. Демин А. В. Общие вопросы теории административного договора / А. В. Демин; Краснояр. гос. ун-т. — Красноярск, 1998. — С. 39.
6. Поляков Б. Денежное обязательство как объект института банкротства / Б. Поляков // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 11. — С. 3.
7. Запольский С. В. Правовые условия самофинансирования предприятий в условиях полного хозяйственного расчета (финансово-правовой аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. В. Запольский. — М., 1989. — С. 21–22.
8. Большаков С. В. Казначейские обязательства: проблемы механизма / С. В. Большаков // Финансы. — 1995. — № 4. — С. 32.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затверджене наказом Міністерства України від 31.01.2000 р. № 20 виділяє «Довгострокові фінансові зобов'язання» (ряд 450), «Відстрочені податкові зобов'язання» (ряд 460), «Поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом» (ряд 550), «З позабюджетних платежів» (ряд 560). — Режим доступу: [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
10. Про затвердження Порядку обліку зобов'язань розпорядників бюджетних коштів в органах Державного казначейства України: наказ Державного казначейства України від 19.10.2000 р. № 103.
11. Карасева М. В. Финансовое правоотношение / М. В. Карасева. — Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1997. — С. 278.
12. Дударов О. Система оподаткування України: необхідність кримінально-правової охорони / О. Дударов // Право України. — 2003. — № 3. — С. 60–65.
13. Мосейчук В. Нове життя з четвертого кварталу / В. Мосейчук // Дебет Кредит. — 40/2001. — Режим доступу: [www.dtk.com.ua/debet/ukr/2001/40/40pr5.html](http://www.dtk.com.ua/debet/ukr/2001/40/40pr5.html)
14. Российская газета. — 1996. — 26 дек.
15. Международное право: учебник / под ред. Г. И. Тункина. — М.: Юрид. лит., 1982. — С. 143.
16. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992. — К.: Юстініан, 2005. — 512 с. — (Конституційні акти Європейського Союзу; Ч. 1).
17. Беляневич О. А. Господарське договірне право (теоретичні аспекти) / О. А. Беляневич. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.
18. Ямпольская Ц. А. О теории административного договора / Ц. А. Ямпольская // Советское государство и право. — 1966. — № 10. — С. 132–136.
19. Юсупов В. А. Право и советское государственное управление (административно-правовой аспект проблемы) / В. А. Юсупов. — Казань, 1976.



20. Тихомиров Ю. А. Договоры в экономике / Ю. А. Тихомиров. — М., 1993. — С. 8.
21. Ведель Ж. Административное право Франции / Ж. Ведель. — М., 1973. — С. 165.
22. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. В 2 т. Т. 1 / Г. В. Ф. Гегель; сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыги. — М.: Мысль, 1972. — С. 471.
23. Стайнов П. Теорията за административния договор и социалистическою право / П. Стайнов // Годишник на Софийския университет, Юридически факултет. — 1965. — Т. LVI. — С. 26.
24. Зобов'язальне право: теорія і практика : навч. посіб. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць [та ін.]; за ред. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 9.
25. Белов В. А. Денежные обязательства / В. А. Белов. — М.: Центр ЮрИнфоР, 2001. — С. 14.
26. Советское гражданское право. Т. 2 / под ред. О. А. Красавчикова. — М.: Высш. шк., 1969. — С. 243.
27. Иоффе О. С. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. — М.: Статут, 2000. — С. 398.
28. Суханов Е. А. Осторожно: гражданско-правовые конструкции / Е. А. Суханов // Законодательство. — 2003. — № 9. — С. 60.
29. Майданик Р. Місце зобов'язання в праві України / Р. Майданик // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 4. — С. 3–6.
30. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М., 1975. — С. 14–15.
31. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. — Петроград: Юрид. кн. склад «Право», 1917. — XIV. Обязательства, их общая историческая эволюция. — Режим доступа: [http://www.allpravo.ru/library/doc99p0/instrum5175/item5190.html#\\_ftn1](http://www.allpravo.ru/library/doc99p0/instrum5175/item5190.html#_ftn1).
32. Сальвиа Де М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Сальвиа Де М. — С.Пб., 2004. — С. 325–326.
33. Рабінович П. Права людини: критерії «цивілістичності» (за матеріалами практики Страсбурзького суду) / П. Рабінович, Р. Сивий // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 4. — С. 25.
34. Гражданское право: учебник. Т. 1 / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Статут, 2001.
35. Толстопятенко Г. П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование / Г. П. Толстопятенко. — М.: НОРМА, 2001. — С. 248.
36. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву. (Изд. 1940 г.); Цит. за кн.: Агарков М. М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Т. 1 / М. М. Агарков. — М.: АО Центр ЮрИнфоР, 2002. — С. 265–288.
37. Зайцев И. М. О природе правовых понятий / И. М. Зайцев // Некоторые философские проблемы государства и права. — Изд-во Саратов. ун-та, 1974. — Вып. 2. — С. 86–88.
38. Мамутов В. К. Новый учебник хозяйственного права / В. К. Мамутов // Економіка та право. — 2005. — № 1. — С. 150.
39. Харитонов Є. О. Цивільне право України (в запитаннях та відповідях): навч. посіб. / Є. О. Харитонов, А. І. Дрішлюк, О. М. Калітенко; за ред. Є. О. Харитонova, А. І. Дрішлюка, О. М. Калітенко. — 3-тє вид. — Х.: Одісей, 2005. — С. 316.
40. Безклубий І. До питання про підстави виникнення грошових зобов'язань / І. Безклубий // Право України. — 2004. — № 4. — С. 57.
41. Комментарий к Налоговому кодексу Российской Федерации, части первой / отв. ред. А. В. Брызгалин. — М.: Аналитика-Пресс, 1999. — С. 71.
42. Налоговое право: учеб. пособие / под ред. С. Г. Пепеляева. — М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2000. — С. 138–140.
43. Винницкий Д. В. Российское налоговое право: проблемы теории и практики / Д. В. Винницкий. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2003. — С. 265.

44. Порохов Е. В. Теория налоговых обязательств : учеб. пособие / Е. В. Порохов. — Алматы : ЖетиЖаргы, 2001. — С. 79.
45. Податкове право : навч. посіб. / Г. В. Бех, О. О. Дмитрик, Д. А. Кобильнік [та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — С. 128—130.
46. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. Т. 3. Учение о налогах / Н. П. Кучерявенко. — Х. : Легас : Право, 2005. — С. 375—398.

### А н о т а ц і я

**Подцерковний О. П. Універсалізація поняття зобов'язання як фактор розвитку галузей права.** — Стаття.

У статті досліджується феномен універсалізації поняття зобов'язання. Зроблено висновок, що поняття зобов'язання в сучасному праві набуло загального значення та використовується для розвитку інструментів різних галузей права. Зобов'язання перестали бути лише цивільно-правовими. Мають визнаватися господарські зобов'язання, міжнародні зобов'язання, фінансові зобов'язання, податкові зобов'язання. Основною рисою зобов'язання стає наявність у правовідносинах активних прав та обов'язків учасників, відносний характер таких стосунків, стабільний механізм регулювання цих відносин, можливість їх оновлення, складний характер обов'язків учасників, особливі способи забезпечення, порядок заміни сторін та інші ознаки усталених правовідносин.

*Ключові слова:* універсалізація зобов'язання, загальноправове поняття, господарське зобов'язання, цивільне зобов'язання, розвиток галузей права.

### S u m m a r y

***Podtserkovnyi O. P. Universalizing of Notion of Obligation as a Factor of the Branches of Law Development.*** — Article.

The phenomenon of universalizing of notion of obligation is explored in the article. A conclusion is done, that notion of obligation in a modern law had got the common legal value and is used for development of different branches of law. The obligations left off to be only civil legal. The economic obligations, international obligations, financial obligations, tax obligations are to be acknowledged. A presence in the legal relationships of active rights and duties of participants, relative nature of such relations, stable mechanism of adjusting of these relations, possibility of their update, the complexity of the responsibilities of participants, ' special methods of providing, rules of replacement of sides and other signs of the set legal relationships becomes the basic line of obligation.

*Keywords:* universalizing of obligation, general-legal notion, economic obligation, civil obligation, development of the branches of law.